

บทที่ 5

อภิปรายผล และเสนอแนะ

จากผลการวิจัยที่ปรากฏในบทที่ 4 ซึ่งพบว่าปัจจัยด้านจิตใจ อันได้แก่ ทัศนคติต่อตนเอง และปัจจัยด้านครอบครัว คือ ความสัมพันธ์ในครอบครัว การใช้เวลาในครอบครัว และการอบรมเลี้ยงดู เด็กแบบให้ความรัก มีอิทธิพลโดยตรงต่อความมั่นคงในครอบครัวของแรงงาน และมีปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ สุขภาพจิตเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลทางอ้อมต่อความมั่นคงในครอบครัว โดยสถานภาพสมรส และอาชีพมีผลต่อปัจจัยทุกด้าน ดังจะได้อภิปรายผลโดยจะกำหนดประเด็นการอภิปรายเป็น 2 ส่วน คือ

1. ด้านครอบครัวของแรงงาน โดยแยกตามสถานภาพสมรสที่ต่างกัน คือ เป็นผู้สมรสและอยู่ด้วยกัน เป็นผู้แยกกันอยู่ หย่าหรือเป็นหม้าย และเป็นผู้ไม่สมรสแต่อยู่ด้วยกัน
2. ด้านครอบครัวของแรงงาน โดยแยกตามอาชีพในภาคอุตสาหกรรม ภาคพาณิชย์-กรรม และภาคบริการ

1. การอภิปรายผลการวิจัยด้านครอบครัวของแรงงานที่มีสถานภาพสมรสต่างกัน

การวิเคราะห์ความแปรปรวนเพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของด้านจิตใจ ด้านครอบครัว และด้านความมั่นคงในครอบครัว พบว่ามีความแตกต่างหลายด้าน ระหว่างครอบครัวที่สมบูรณ์ คือมีสถานภาพสมรสเป็นผู้สมรสและอยู่ด้วยกัน กับสถานภาพของครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ คือ มีการแยกกันอยู่ หรือ หย่า/หม้าย และสถานภาพสมรสที่ไม่ได้สมรสแต่อยู่ด้วยกัน โดยครอบครัวที่ไม่สมรสแต่อยู่ด้วยกันมีความอ่อนด้อยในด้านต่าง ๆ กว่าครอบครัวกลุ่มสถานภาพสมรสอื่น ๆ ในแทบทุกเรื่อง ขณะที่ครอบครัวสมรสและอยู่ด้วยกัน และครอบครัวแยก / หย่า / หม้าย จะมีจุดอ่อนจุดแข็งที่แตกต่างกันไป ซึ่งสามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1.1 ครอบครัวไม่สมรสและอยู่ด้วยกัน

ครอบครัวประเภทนี้ คู่สามีภรรยาอยู่ในวัยหนุ่มสาว อายุเฉลี่ยต่ำกว่ากลุ่มอื่น ๆ มีรายได้น้อย ส่วนใหญ่มีรายได้ไม่พอใช้ เมื่อพิจารณาด้านอายุ เป็นกลุ่มบุคคลที่เติบโตในสภาพสังคมเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง ส่วนใหญ่มักจะอพยพเข้าเมืองเพื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานตั้งแต่อายุยังน้อย ซึ่งสภาพการณ์ปัญหาของแรงงานเด็กนี้ ได้มีผู้ทำการศึกษาและวิเคราะห์ผลกระทบของการออกจากครอบครัวตั้งแต่เยาว์วัยไว้บ้าง อาทิ สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ (2533 : 20) ฉันทนา บรรพศิริโชติ (2538 : 4) พันธุ์ศักดิ์ ศรีเทพ (2538 : 29) กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2539 : 25) ศูนย์สารนิเทศแรงงานเด็ก (2539 : 45) หรือแม้แต่การแสดงความคิดเห็นของบุคคลในการสัมมนา การอภิปรายในที่ต่าง ๆ ของบุคคลที่ทำงานด้านเด็กและแรงงานเด็ก ล้วน

กล่าวไปในทิศทางที่สอดคล้องกันว่า แรงงานเด็กจะขาดโอกาสมีพัฒนาการหลายด้าน ทั้งการพัฒนาศติปัญญา คือ ขาดโอกาสศึกษาเล่าเรียน ด้านร่างกาย คือ ขาดการออกกำลังกาย ขาดอาหารที่มีโภชนาการครบถ้วน และข้อสำคัญคือ ขาดโอกาสในการเรียนรู้เรื่องของครอบครัว เรื่องบทบาทหน้าที่ของสามีภรรยา การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว การปรับตัวของสมาชิกในครอบครัวเมื่อต้องเผชิญความขัดแย้ง ขาดการเรียนรู้เรื่องความอดทนที่สมาชิกในครอบครัวพึงมีต่อกัน รวมไปถึงวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ควรใช้ความรักความผูกพันเป็นพื้นฐาน

นอกจากนั้น จากการศึกษาที่เป็นกลุ่มบุคคลที่มีอิสระในการดำรงชีวิตอย่างรวดเร็วเพราะต้องอพยพออกจากครอบครัวและชุมชนที่เคยอยู่อาศัยผูกพันด้วยตั้งแต่วัยเด็ก ทำให้แรงงานกลุ่มนี้ห่างเหินจากจารีตประเพณี วิถีประชาที่เหมาะสม หลุดพ้นจากการรักรอบด้วยกรอบข้อห้ามทางสังคม ทำให้พวกเขาเห็นว่าการแต่งงานมิใช่กระบวนการสำคัญของการมีชีวิตคู่ การผูกสมักรักใคร่จนถึงการได้เสียอยู่กินกันของคนกลุ่มนี้จึงเป็นไปอย่างมีอิสระและมีความเป็นธรรมชาติสูง ขาดกระบวนการคิดสรรหรือกลั่นกรองจากผู้ใหญ่หรือแม้การคัดสรรโดยใช้วิจารณญาณของตนเอง การมีครอบครัวจึงเริ่มต้นโดยง่ายและไม่มีพิธีรีตอง

จากปัจจัยด้านอายุที่ยังน้อยและภูมิหลังที่วิเคราะห์โดยอาศัยข้อมูลจากข้อมูลทั่วไปด้านชีวสังคมของแรงงานเด็กที่มีผลต่อการสร้างครอบครัวที่ขาดการยึดเหนี่ยวโดยการสมรสตามกรอบประเพณีและตามกฎหมายแล้ว ยังมีผลไปถึงลักษณะทางจิตใจ อันได้แก่ ทัศนคติต่อตนเองและสุขภาพจิตด้วย โดยแรงงานกลุ่มนี้จะมีทัศนคติต่อตนเองต่ำสุด และมีปัญหาทางสุขภาพจิตสูงที่สุด

การมีทัศนคติต่อตนเองต่ำ คือ การรู้จักตนเองน้อย ไม่เห็นคุณค่าของตนเอง ลักษณะดังกล่าวสะท้อนการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัวเดิม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพวกเขาได้รับความรักและการสนับสนุนจากครอบครัวในระดับต่ำเมื่ออยู่ในวัยเยาว์ เช่น ได้รับความรัก ดูแลเอาใจใส่ ความอบอุ่นและความผูกพันน้อย รวมไปถึงการคิดคำนึงให้ความใกล้ชิด รู้สุขทุกข์จากพ่อแม่ ซึ่งลักษณะนี้จะเกิดขึ้นเป็นปกติกับเด็กที่ต้องเข้าสู่ตลาดแรงงานตั้งแต่อายุยังน้อย ต้องอดทนและต่อสู้กับความอ้างว้าง ความว่าเหวอย่างโดดเดี่ยว ขาดที่ปรึกษาหรือผู้คุ้มครอง และตัวแบบที่เหมาะสม ฯลฯ

ส่วนด้านสุขภาพจิตที่พบว่า แรงงานกลุ่มนี้มีปัญหาสุขภาพจิตสูงสุด ก็น่าจะเป็นผลสะท้อนจากสภาพการขาดที่พึ่ง ขาดความมั่นคงทางจิตใจที่ได้รับแต่วัยเด็กเช่นกัน แรงงานกลุ่มนี้จะมีความเครียดสูงกว่ากลุ่มอื่น และสามารถควบคุมตนเองหรือเผชิญปัญหาและแก้ปัญหาได้ในระดับต่ำกว่ากลุ่มอื่น ๆ ด้วย

การมีทัศนคติต่อตนเองต่ำกว่ากลุ่มอื่น มีผลไปถึงการที่ครอบครัวของแรงงานที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกันมีความสัมพันธ์ในครอบครัวต่ำ คือการมีความเข้าใจต่อกันและกัน และการมีปฏิสัมพันธ์กันต่ำกว่ากลุ่มอื่น ทัศนคติที่ต่ำนี้ เมื่อรวมเข้ากับการมีปัญหาทางสุขภาพจิตสูง จึงมีผลทำให้การใช้เวลา

ในครอบครัวมีคุณค่าน้อย ซึ่งหมายถึงมีการทำกิจกรรมร่วมกันน้อย และไม่สามารถทำให้เวลาที่อยู่ด้วยกันน้อยนี้ มีประโยชน์มากเท่าที่ควรจะเป็น

กล่าวโดยสรุป กลุ่มแรงงานที่มีสถานภาพสมรสแบบไม่สมรสและอยู่ด้วยกัน น่าจะเป็นผลมาจากสภาพการดำเนินชีวิตในวัยเด็ก อันก่อให้เกิดผลต่อทัศนคติต่อตนเองและสุขภาพจิต ซึ่งส่งผลเชื่อมโยงมาถึงปัจจัยด้านครอบครัวที่อาจนำไปสู่สภาพความไม่มั่นคงในครอบครัวได้ และแม้ในการวิเคราะห์ความแปรปรวนจะพบว่าครอบครัวที่มีสถานภาพสมรสแยก/หย่า/หม้าย มีระดับความมั่นคงในครอบครัวต่ำกว่ากลุ่มอื่น ทำให้ครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกันมีความมั่นคงในครอบครัวอยู่ในระดับกลาง สูงกว่ากลุ่มแยก/หย่า/หม้าย แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การมีชีวิตในวัยเด็ก ทัศนคติต่อตนเองต่ำ สุขภาพจิตไม่ปกติ ความสัมพันธ์ในครอบครัวต่ำและการใช้เวลาในครอบครัวอย่างมีคุณค่าน้อย เหล่านี้จะไม่ส่งผลให้ความมั่นคงในครอบครัวต่ำ โดยผู้วิจัยจะได้อภิปรายผลข้อนี้อีกครั้งในข้อต่อไป

1.2 ครอบครัวที่สมรสและอยู่ด้วยกันและครอบครัวแยกกันอยู่/หย่า/หม้าย

ครอบครัวที่มีสถานภาพสมรสเป็นผู้สมรสและอยู่ด้วยกันและครอบครัวแยกกันอยู่/หย่า/หม้ายกลุ่มนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายผลรวมกัน ในฐานะเป็นครอบครัวที่มีสถานภาพสมรสเป็นผู้สมรส ซึ่งจากการวิจัยพบว่า มีลักษณะทางจิตใจและลักษณะทางครอบครัวเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงกว่าครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกัน โดยกลุ่มนี้จะมีอายุเฉลี่ยสูงกว่า มีรายได้มากกว่า มีความพอเพียงของรายได้มากกว่า แต่กลุ่มที่มีสถานภาพสมรสเป็นผู้สมรสจะมีจุดอ่อนและจุดแข็งต่างกันเมื่อแยกเป็นกลุ่มที่อยู่ด้วยกันและกลุ่มที่แยกกันอยู่

กลุ่มที่สมรสและอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มที่มีทัศนคติต่อตนเองสูงกว่า มีการใช้เวลาในครอบครัวอย่างมีคุณค่ามากกว่า มีการเลี้ยงดูเด็ก โดยใช้ความรักมากกว่าและมีระดับความมั่นคงในครอบครัวสูงกว่ากลุ่มที่แยก/หย่า/หม้าย ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดด้านครอบครัวศึกษา และเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวทั้งปวงที่กล่าวว่าครอบครัวที่สมบูรณ์คือครอบครัวที่มีพ่อแม่ลูกอยู่พร้อมหน้าพร้อมตา และครอบครัวที่อยู่กันพร้อมหน้ามักเป็นครอบครัวที่อบอุ่นและมีความสุข

อย่างไรก็ตาม การวิจัยเรื่องนี้พบว่าครอบครัวที่มีสภาพแยกกันอยู่ หย่าร้างและเป็นหม้าย กลับมีสุขภาพจิตดีกว่ากลุ่มที่อยู่ด้วยกัน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของดวงเดือน พันธุมนาวิน (2536) ที่ศึกษาสุขภาพจิตของนักเรียนในกรุงเทพมหานคร และพบว่าเด็กในครอบครัวที่พ่อแม่อยู่ด้วยกันแต่กำลังแตกร้าง มีปัญหาสุขภาพจิตสูงกว่าครอบครัวที่พ่อแม่แยกกันแล้ว

นอกจากนั้น ผลการวิจัยอีกประเด็นหนึ่งที่สอดคล้องกับสุขภาพจิตของแรงงาน คือ การวัดความสัมพันธ์ในครอบครัว อันหมายถึงการแสดงความรัก ความเอาใจใส่กันและกันนั้น ครอบครัวที่

แยก/หย่า/หม้ายมีค่าเฉลี่ยสูงกว่ากลุ่มที่อยู่ด้วยกัน ทั้งนี้จะอธิบายได้ว่า การแยกทางกันหรือการเป็นหม้ายเท่ากับเป็นการลดปัญหาความขัดแย้งที่มักเกิดขึ้นประจำในครอบครัวลงได้ ชีวิตครอบครัวที่ดำรงอยู่ จึงอาจจะหมายถึงการอยู่ร่วมกับพ่อแม่ของคน หรือกับลูกหลาน ซึ่งลักษณะของการดูแลเอาใจใส่ในกันและกันจะมีความลึกซึ้งกว่า ประกอบด้วยการเสียสละที่มากกว่า หรือเป็นความผูกพันที่มีการได้เปรียบเสียเปรียบน้อยกว่าการมีความสัมพันธ์กับคู่สมรสก็เป็นได้

ส่วนลักษณะทางครอบครัวอีกด้านหนึ่งซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อตนเองและสุขภาพจิตของแรงงาน คือ การเลี้ยงดูลูกโดยใช้ความรัก ผลการวิจัยพบว่า ครอบครัวที่สมรสและอยู่ด้วยกันมีการเลี้ยงดูลูกโดยใช้ความรักมีค่าเฉลี่ยสูงสุด และครอบครัวแยก/หย่า/หม้ายต่ำสุด ประเด็นนี้ผู้วิจัยได้นำอายุเฉลี่ยของครอบครัวต่าง ๆ มาเปรียบเทียบด้วย พบว่า ครอบครัวแยก/หย่า/หม้ายมีอายุเฉลี่ยสูงสุด การเลี้ยงดูลูกโดยการแสดงความรัก การร่วมกิจกรรม การหยอกล้อกับลูก ฯลฯ จึงอาจจะลดระดับลง หากเปรียบเทียบกับพ่อแม่ของครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกัน ซึ่งมีอายุเฉลี่ยต่ำกว่ามาก ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาว และมักส่งลูกให้พ่อแม่เลี้ยง การแสดงความรักกับลูกจึงยังคงความเข้มข้นสูงอยู่ อาจกล่าวได้ว่าครอบครัวที่อยู่ด้วยกันสามารถเลี้ยงดูโดยใช้ความรักได้มากที่สุด ครอบครัวลักษณะอื่นจะทำได้ในระดับรองลงมา ซึ่งเพื่อความชัดเจนในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้ทดสอบเพื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยแต่ละกลุ่มโดยใช้วิธีหาผลต่างนัยสำคัญ (LSD) พบว่าครอบครัวแยก/หย่า/หม้าย และครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกัน มีการเลี้ยงดูโดยใช้ความรักไม่ต่างกัน แต่ทั้ง 2 ลักษณะมีความแตกต่างจากครอบครัวที่สมรสและอยู่ด้วยกัน

ในส่วนของความมั่นคงในครอบครัว คือ ความไว้วางใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน เสียสละความสุขของคนเพื่อครอบครัวได้ ฯลฯ ผลการวิจัยพบว่า ครอบครัวที่สมรสและอยู่ด้วยกันมีความมั่นคงในครอบครัวสูงที่สุด ขณะที่กลุ่มแยก/หย่า/หม้ายอยู่ในระดับต่ำสุด ซึ่งทำให้ครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกันมีความมั่นคงในครอบครัวในระดับสูงกว่าครอบครัวที่แยก/หย่า/หม้าย ทั้ง ๆ ที่ผลการวิจัยนี้พบว่าครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกันมีปัจจัยด้านจิตใจและปัจจัยด้านครอบครัวต่ำกว่าครอบครัวแยก/หย่า/หม้ายเกือบทุกประการ ยกเว้นการเลี้ยงดูลูกโดยใช้ความรัก ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างโดยวิธี LSD พบว่า ความมั่นคงในครอบครัวที่แยก/หย่า/หม้ายและครอบครัวที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกัน ไม่มีความแตกต่างกัน แต่ทั้ง 2 ลักษณะมีความแตกต่างจากครอบครัวสมรสและอยู่ด้วยกันเช่นกัน

2. การอภิปรายผลการวิจัยด้านครอบครัวของแรงงานจำแนกตามภาคอาชีพ

เมื่อจำแนกลักษณะครอบครัวตามภาคอาชีพ คือ ครอบครัวในภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและบริการ พบว่า ครอบครัวในแต่ละภาคอาชีพมีจุดอ่อนและจุดแข็งที่แตกต่างกันไป โดยครอบครัวที่มีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการมีความมั่นคงในครอบครัวสูงสุด คือ ครอบครัวของแรงงานในภาค

พาณิชย์กรรม ส่วนครอบครัวของแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ จะมีจุดอ่อนมากกว่า ดังจะมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ครอบครัวของแรงงานในภาคพาณิชย์กรรม

ครอบครัวของแรงงานในภาคพาณิชย์กรรมมีสัดส่วนของผู้ที่ไม่สมรสและอยู่ด้วยกันต่ำสุด ขณะที่มิใช่ผู้แยก/หย่า/หม้ายสูงที่สุด มีรายได้เฉลี่ยสูงกว่ากลุ่มอาชีพอื่นมาก มีทัศนคติต่อตนเองสูงที่สุด มีความสัมพันธ์ในครอบครัวดีที่สุด มีการเลี้ยงดูโดยใช้ความรักมากที่สุด และแม้จะพบว่ามีส่วนของการมีครอบครัวแบบสมรสและอยู่ด้วยกันน้อยกว่าครอบครัวแรงงานภาคอุตสาหกรรม และมีปัญหาสุขภาพจิตมากที่สุด แต่องค์ประกอบอื่น ๆ ที่มีผลทางบวกต่อครอบครัว ก็มีน้ำหนักสูงทำให้ครอบครัวในภาคพาณิชย์กรรมนี้มีระดับความมั่นคงในครอบครัวสูงกว่าครอบครัวแรงงานในภาคอื่น ๆ

2.2 ครอบครัวของแรงงานในภาคบริการ

แรงงานในภาคบริการที่พบในการวิจัยครั้งนี้มีสัดส่วนของการมีสถานภาพสมรสไม่สมรสและอยู่ด้วยกันสูงที่สุดและมีรายได้ต่ำสุด แต่เมื่อเทียบกับแรงงานในภาคอื่น ๆ แล้ว พบว่า มีปัญหาสุขภาพจิตน้อยที่สุด อาจจะเป็นเพราะอาชีพในภาคบริการไม่ต้องเผชิญกับสภาพการทำงานที่ไม่เหมาะสม เช่น การเป็นพนักงานขายของในห้างสรรพสินค้า การเป็นพนักงานรักษาความสะอาด-ความปลอดภัย ฯลฯ จะมีอิสระในการเคลื่อนไหวหรือปะทะสังสรรค์กับผู้อื่นสูงกว่าแรงงานในภาคอื่น เช่น ภาคอุตสาหกรรม ซึ่งต้องทำงานจำเจในโรงงานอุตสาหกรรม หรือการเป็นลูกจ้างขายของในร้านค้าย่อยในภาคพาณิชย์กรรม เป็นต้น และการมีสุขภาพจิตดีมีผลทำให้แรงงานกลุ่มนี้มีการใช้เวลาในครอบครัวอย่างมีคุณค่า นำไปสู่การมีความมั่นคงในครอบครัวในที่สุด

นอกจากนั้น แรงงานในภาคนี้จะมีทัศนคติต่อตนเองและมีความสัมพันธ์ในครอบครัวในระดับกลาง สูงกว่าแรงงานในภาคอุตสาหกรรม และในการวัดความแปรปรวนเรื่องการเลี้ยงดูลูกโดยใช้ความรักและความมั่นคงในครอบครัว จะพบว่า แรงงานในภาคบริการจะมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด แต่เมื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยโดยใช้วิธี LSD พบว่า แรงงานทั้งภาคบริการและภาคอุตสาหกรรมมีความสัมพันธ์ในครอบครัวและทัศนคติต่อตนเองไม่ต่างกัน รวมทั้งมีความมั่นคงในครอบครัวไม่ต่างกันด้วย

2.3 ครอบครัวของแรงงานในภาคอุตสาหกรรม

แรงงานในภาคอุตสาหกรรมมีสัดส่วนของผู้มีสถานภาพสมรสเป็นผู้สมรสและอยู่ด้วยกันสูงที่สุด มีการหย่าร้าง แยกกันอยู่ หรือเป็นหม้ายน้อยที่สุด แต่จากผลการวิจัยที่พบว่าแรงงานกลุ่มนี้มีทัศนคติต่อตนเองต่ำที่สุด และมีความสัมพันธ์กันในครอบครัวต่ำที่สุดด้วยนั้น ทำให้จุดแข็งของการมีสถานภาพครอบครัวอยู่ร่วมกันอ่อนลง และพบว่าครอบครัวในภาคอุตสาหกรรมและบริการมีความมั่นคงในครอบครัวไม่ต่างกัน แต่มีระดับต่ำกว่าและแตกต่างจากครอบครัวในภาคพาณิชย์กรรมดังที่ได้อภิปรายผลมาแล้ว ซึ่งผลเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า การมีความมั่นคงในครอบครัว สมาชิกมีความมั่นใจในกันและกัน เชื่อใจกัน เสียสละให้

กันและกันได้นั้น ต้องอาศัยองค์ประกอบทางด้านจิตใจและครอบครัวหลายองค์ประกอบรวมกัน การมีจุดเด่นบางด้าน เช่น การมีสุขภาพจิตดีของแรงงานภาคบริการ หรือการมีสถานภาพสมรสเป็นผู้สมรสและอยู่ด้วยกันเป็นส่วนใหญ่เช่นครอบครัวในภาคอุตสาหกรรม ก็มีข้อด้อยในหลายด้าน มีผลทำให้ความมั่นคงในครอบครัวลดน้อยลงได้

ข้อเสนอแนะ

จากการอภิปรายผลการวิจัยจากข้อค้นพบในการศึกษานี้ สามารถสรุปเป็นประเด็นเสนอแนะที่สำคัญได้ 3 ประเด็น ดังนี้

1. กลุ่มแรงงานที่มีครอบครัวในปัจจุบัน ล้วนเติบโตขึ้นมาภายใต้สภาพการณ์ที่ต้องต่อสู้ดิ้นรน ภายใต้สถานการณ์เปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ได้รับการเลี้ยงดูอย่างไม่สมบูรณ์นัก มีผลทำให้มีผู้ที่วิตกกังวลต่อตนเองต่ำ จนมีผลกระทบมาถึงความมั่นคงในครอบครัวของตนเองในที่สุด งานวิจัยนี้จึงเท่ากับยืนยันและสนับสนุนข้อสรุปในการลดการเข้าสู่ตลาดแรงงานของเด็กที่รวดเร็วเกินไป ทั้งโดยใช้วิธีการยืดเวลาการศึกษาภาคบังคับ หรือการกระจายการสร้างงานในชุมชนให้ได้ผลอย่างจริงจัง รวมไปถึงการฟื้นฟูและพัฒนาภาคเกษตรกรรมให้สามารถเป็นอาชีพที่ทำรายได้พอยังชีพแก่คนในชุมชนอย่างแท้จริง

2. การให้การศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวศึกษาเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากครอบครัวส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีความอ่อนแอลงมาก จากผลการวิจัยเรื่องนี้จะพบว่ามิใช่เพียงหลายด้านที่ทำให้ครอบครัวแรงงานมีความมั่นคงในครอบครัวต่ำ โดยคนรุ่นนี้อาจเป็นคนรุ่นแรก ๆ ที่เติบโตมาในสภาพด้อยโอกาสที่จะเรียนรู้ถึงเรื่องการสร้างความมั่นคงในครอบครัว และสภาพการณ์ขณะนี้ก็ทำให้มีครอบครัวของตนเองที่ส่วนหนึ่งมีความมั่นคงในครอบครัวต่ำ ทำให้มีเด็กที่ต้องเกิดและเติบโตขึ้นมาในสภาพครอบครัวที่อ่อนแอมากยิ่งขึ้น การสร้างความแข็งแกร่งให้กับชุมชนตามที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาครอบครัวของกลุ่มแรงงานอย่างตรงจุด แม้จะไม่ได้ทำกับครอบครัวแรงงาน โดยตรง แต่เป็นการพัฒนาที่รากเหง้าหรือพื้นฐานของการมีความแข็งแกร่งของครอบครัวอย่างแท้จริง

3. การศึกษาข้อมูลด้านแรงงานโดยจำแนกตามภาคอาชีพ พบว่า แรงงานในแต่ละภาคมีจุดแข็งจุดอ่อนของจิตใจและครอบครัวแตกต่างกันไป ลักษณะการทำงานอาจจะมีส่วนอยู่บ้างในการทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงต่างกัน ผลการวิจัยจึงเป็นการช่วยให้ผู้ที่ทำหน้าที่พัฒนาแรงงานในภาคอาชีพต่าง ๆ ได้มีแนวทางในการช่วยเหลือพัฒนาบุคลากรในองค์กรของตนเอง เช่น การพัฒนาและเสริมสร้างทัศนคติต่อตนเองในแรงงานภาคอุตสาหกรรมและบริการ การส่งเสริมสุขภาพจิตของแรงงานในภาคพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งลักษณะงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการมักจะดึงเวลาของแรงงานออกจากครอบครัวมาก เพราะการทำงานล่วงเวลาเป็นส่วนที่ทำให้แรงงานมีรายได้พอเพียงมากขึ้น อาจมีผลทำให้

ความสัมพันธ์ในครอบครัวของแรงงานกลุ่มนี้ต่ำกว่าแรงงานในภาคพาณิชยกรรม ซึ่งจะไม่สามารถแก้ไขได้ง่ายนักก็ตาม การเสริมสร้างทัศนคติต่อตนเองเพิ่มมากขึ้น อาจมีผลให้แรงงานสามารถเพิ่มความสัมพันธ์ในครอบครัวได้เช่นกัน

ส่วนการเลี้ยงดูลูกที่ไม่พบว่าได้รับอิทธิพลมาจากปัจจัยใด แต่พบว่าแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการมีการเลี้ยงดูลูกแบบใช้ความรักน้อย ผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถช่วยเสริมสร้างการรับรู้ในเรื่องการเลี้ยงดูลูกให้มากขึ้นได้

